

**PETRA KOŠŤÁLOVÁ (ed.), Šimon Polský,
Putování 1608–1618. Cestopis a kroniky
arménské poutníka,**

Praha 2016, Argo, 488 s., ISBN 978-80-257-1934-3

Zásluhou Petry Košťálové se českému publiku dostává do rukou edice pozoruhodného cestopisu, který nabízí cenný srovnávací materiál pro výzkum západoevropské a středoevropské produkce raného novověku a současně vzbuzuje řadu podnětných metodologických otázek. Kniha tak souzní – byť to možná nebylo hlavním cíle editorky – s nejnovějšími trendy na poli výzkumu raně novověkých cestopisů, kdy se především poutnické relace (popisující například cestu do Svaté země) komparují napříč různými náboženskými komunitami, přičemž do hry nevstupují jen křesťanské konfese, ale čím dál silněji například fenomén poutnictví v islámu.¹ Interkulturní rozdíly a podobnosti v tomto – zdánlivě marginálním – typu cestopisné literatury nám pomáhají otevřít celou řadu zásadních badatelských problémů, například jak různé komunity reprezentovaly jinakost a jejím prostřednictvím utvářely své kulturní identity, jak chápaly kategorie prostoru či posvátného, jak se vztahovaly k Bohu a vyjadřovaly subjektivitu i kolektivitu náboženského prožitku. Právě srovnání literatury, jakou je *Putování*, nabízí možnost zamyslet se nad obecnými tématy, jako jsou kulturní předpoklady a limity reprezentací či široce sdílené představy o tom, co je autorský hlas a jakou společenskou funkci může a má psaný text plnit. Jak jinak než kulturními faktory bychom ostatně mohli vysvětlit tak zásadní rozdíly v cestopisných textech, popisujících zdánlivě „stejnou“ realitu ve „stejném“ čase? Teprve zkušenost s radikálně odlišným textem často přivede čtenáře a čtenářky k tomu, že nahlédnou kulturní konstruovanost těchto kategorií ve „své vlastní“, zdánlivě samozřejmé a neproblematické literární tradici. Analýza interkulturních rozdílů do značné míry závisí na tom, jaké texty jsou badatelsky přístupné, což nás přivádí k politikám překladu a ediční praxe. Arménská cestopisná perspektiva v raném novověku totiž v české historiografii dosud absentovala.

Edice Petry Košťálové obsahuje zápisky z cest arménské poutníka Šimona Lehaciho († 1639), jeho kolofony (popisující stručně tažení sultána Osmana II. do Polska roku 1622) a analistické záznamy z let 1628–1635. V první a nejdelší části knihy Šimon popsal své putování z rodného Zámostí po východní a centrální

1 Tento badatelský proud zesílil po vydání publikace JUDY A. HAYDEN, NABIL I MATAR (edd.), *Through the Eyes of Beholder: The Holy Land, 1517–1713*, Leiden-Boston 2013.

ní Anatolii, kde pobýval s arménskými komunitami, a dále svou cestu do Istanbulu, Benátek, Říma a Káhiry. Ze severní Afriky Šimon putoval do Svaté země a Jeruzaléma a přes Damašek a Aleppo znovu do Istanbulu a zpět do Polska, kam se vrátil v roce 1618. Jak editorka avizuje, jde o mimořádně přitažlivý zdroj informací o reáliích a životě arménských komunit v tehdejší polsko-litevské unii, Středomoří a osmanské říši. Současně je ale cestopis příkladem radikálně odlišné a znepokojující poutnické imaginace, která v mnoha ohledech kontrastuje se západoevropskou a středoevropskou literární tradicí a vrhá na ni nové světlo.

Hned zkraje je třeba upozornit, že armenistka a etnoložka Petra Košťálová, editorka a překladatelka v jedné osobě, odvedla při přípravě knihy obdivuhodný kus práce. Objem přeloženého textu je obrovský a již po několika stranách bude každému zřejmé, že se muselo jednat o skutečný překladatelský oříšek. Kniha je uvedena rozsáhlými kontextualizujícími kapitolami, které poskytují vhled do života raně novověké arménské diaspory na území dnešního východního Polska a Ukrajiny, kde Arméni plnili roli obchodních prostředníků mezi polským a osmanským státem a vytvořili specifickou náboženskou a učeneckou (především právníckou) tradici. Překlad doprovázejí pečlivě zpracované vysvětlivky, v nichž se editorka pokusila vyrovnat nejen s komplikovanými reáliemi Šimonova putování, ale zvláštní pozornost zaměřila právě na paralely a rozdíly mezi jeho cestopisem a poutnickými relacemi českých autorů konce 16. a počátku 17. století. Již na rovině „pouhých“ vysvětlivek se jasně ukazuje, že poutníky počátku 17. století nelze bez dalšího pojímat jako homogenní skupinu, poněvadž samotné praxe poutnictví i jejich cestopisná zpracování se diametrálně odlišují (to ale současně nevylučuje, že by na sebe nemohly vzájemně působit).

Autorka srovnává Šimonovy zápisky především s cestopisem Kryštofa Haranta *Putování aneb Cesta* (1617), který byl shodou okolností v nedávné době rovněž zpřístupněn v první kritické edici.² Šimonovo pojetí alterity se podle Košťálové vymyká dichotomickému orientalizujícímu vidění, což podle ní souvisí s tím, že Šimon byl „kulturně blíž Orientu“. Pokud se v zápiscích nějaké stereotypy objevují, tedy v náboženské rovině, kdy autor uplatňoval prizma „naší víry“. Imaginace jiného podle autorky ovlivnilo hlavně to, že se považoval za zástupce vyvoleného národa. Vyložene negativní obraz Šimon utvářel v případě pravoslavných Řeků, židů, nestoriánů a jiných orientálních křesťanských církví. Ke katolické zbožnosti a ceremoniím, jak je pozoroval v Benátkách a Římě,

2 KRYŠTOF HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, *Putování aneb Cesta z Království českého do Benátek a odtud po moři do země Svaté, země judské a dále do Egypta a velikého města Kairu*, díl 2/1, (ed.) Hana Bočková, Praha-Brno 2017.

naopak choval obdiv. Šimon věnoval zvláštní pozornost Osmanům, a to jak při svém pobytu v Istanbulu, tak při cestě po Malé Asii. Jeho vztah k nim byl ambivalentní. Z hlediska srovnání se středoevropskými poutnickými relacemi, konkrétně Harantem, je nanejvýš zajímavý základní půdorys Šimonových zpráv o muslimech a Egyptě, jemuž se Košťálová nevěnuje. Ten totiž se západními cestopisy a jejich orientalizujícím prizmatem překvapivě koresponduje a ukazuje, že s představou o nepřekročitelné kulturní odlišnosti nevystačíme. Jde o imaginaci muslimů jako uchvatitelů, která se u Šimona prolínala s obdivem k osmanské městské civilizaci a naopak s krajně záporným hodnocením venkovského a neusedlého obyvatelstva, a to prostřednictvím kategorie nečistoty. Tyto pasáže totiž nabízejí paralelu k západnímu orientalizujícímu prizmatu. Jak naznačuje sama Petra Košťálová, Šimonovy zápisky z tradice arménské literatury i vybočují, mají více vrstev (s. 49).

Propracovanější srovnání s „nearménskou“ literaturou a reflexe kulturních předpokladů různých literární praxí by vůbec představovalo cestu, jak interpretaci propůjčit ještě větší hloubku. Šimonův styl byl sice stručný, soustředěný na údaje a přesnost popisu. To ale můžeme jen těžko spojovat s jeho „humanistickým zájmem“, o němž se autorka zmiňuje (s. 52). Samozřejmě, že v literatuře se často tvrdí, že v období po polovině 16. století můžeme na stránkách cestopisů pozorovat nárůst subjektivní zkušenosti a pozorování.³ Laura Lisy-Wagner dokonce i v českém prostředí hovoří o vítězství „spoléhání se na zkušenost nad vnější textovou autoritou“.⁴ Jak se však ukazuje při bližším čtení, humanistické cestopisy se daleko více orientovaly na intertextové vztahy, především k antickým dílům, než na objektivní či empirické pozorování skutečnosti. Nejen reprezentace, ale samotná cestovatelská zkušenost tak byla spoluutvářena staršími textovými vrstvami.⁵ Právě proto se v dobových cestopisech po Svaté zemi tak rozsáhle řešila

- 3 Srov. například BERNHARD JAHN, *Raumkonzepte in der frühen Neuzeit. Zur Konstruktion von Wirklichkeit in Pilgerberichten, Amerikareisebeschreibungen und Prosaerzählungen*, Frankfurt am Main-Berlin 1993, s. 78; MICHAEL HARBSMEIER, *Wilde Völkerkunde. Andere Welten in deutschen Reiseberichten der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main-New York 1994, s. 132; SWETLANA BELOSCHNITSCHENKO, *Deutsprachige Pilger- und Reiseberichte des 15. und 16. Jahrhunderts. Eine Untersuchung ihrer Themen und ihrer Sprache im mentalitätsgeschichtlichen Kontext*, Osnabrück 2004, s. 14, 45; JOAN-PAU RUBIÉS, *The Emergence of a Naturalistic and Ethnographic Paradigm in Late Medieval Travel Writing*, in: Týž, *Medieval Ethnographies: European Perceptions of the World Beyond*, Ashgate 2009, s. 43–64.
- 4 LAURA LISY-WAGNER, *Islam, Christianity and the Making of Czech Identity 1453–1683*, Aldershot 2013, s. 52n.
- 5 LUCIE STORCHOVÁ, *Early Modern Knowledge of the Islamic Orient: Experience and Intertextuality in Bohemian Travel Accounts (16th–17th Centuries)* (v tisku).

minulost vylíčená antickými autory a umělecké památky Egypta či místní fauna a flóra se popisovaly z perspektivy klasických autorit. Šimon však pocházel z poslední generace autorů vycházejících z klášterní tradice před tím, než se arménská církev v Polsku stala součástí konfesijní majority. Rovina antického dědictví mu byla zcela cizí, což výmluvně ilustruje pasáž o římském Pantheonu, na němž si povšimnul pouze toho, že „je nyní kostelem a nese jméno svátku všech svatých, dříve tam však byli oslavováni všichni démoni“ a „jeho dveře kdysi bývaly v chrámu Svatého hrobu, když ještě vládli křesťané“ (s. 196). Šimon neaspiroval ani na vysoký styl učenecké literatury, o což západoevropským humanistům principiálně šlo. Šimon psal své zápisky jako laik a nesnažil se je vřadit do intertextových vztahů. Je tedy zjevné, že „sice subjektivní, ale jinak celkem nezkraslený obraz očitého a prakticky až pragmaticky orientovaného svědka“ (s. 115) souvisí s odlišným pojetím textové a učenecké autority v arménské literární subkulturě než s humanistickým světovým názorem.

Při četbě překladu se nabízejí i další, spíše obecné otázky. Čtenáře seznámeného se západní cestopisnou produkcí kolem roku 1600 nemůže nezaujmut styl Šimonova textu, což se týká zejména roviny promlouvání autorského hlasu. Autorské „já“ se v textu vyjadřuje přes náboženský prožitek a pomocí explicitního emocionálního kódu. Popisný styl je protkán invokacemi, lamentacemi nad osudem Arménů a pohnutými prosbami o boží smilování. Šimon se na řadě míst obrací přímo na Boha a vzdává mu chválu. Cestopis obsahuje zvolání typu: „Běda mně, hříšnému“. Velmi výrazně jsou v textu inscenována citová hnutí, Šimon tematizuje záchvěvy svého srdce, tělesné reakce při srdcervoucích zážitcích, úžasu, neklidu, stesku po vlasti a rodině, zármutku nad zprávou o smrti sestry apod. Celá pouť je předmětem touhy, kterou může vyplnit pouze Bůh (s. 148). Přímo do popisu cesty jsou vloženy žalozpěvy napojené na autorovy emocionální prožitky (s. 154, 178, 224, 226, 310). Výrazná je rovněž reflexe nemoci a slabosti vlastního těla (s. 226). Silný emocionální kód možná do jisté míry nahrazuje biblickou strukturu, kterou při popisu svatých míst v Jeruzaléme užívali Šimonovi středoevropští, především protestantští současníci, putující do Svaté země. Současně však poskytuje zajímavé srovnání pro prožívání a popisování poutí v katolických komunitách. Zlomek tohoto emocionálního náboje snad přiblíží následující citát (s. 298): „V pondělí po smrti Kristově jsme se začali chystat na cestu. Sevřelo se nám srdce a slzy nám vstoupily do očí, jako bychom se loučili s rodiči nebo jakoby nevěsta opouštěla ženicha. Neboť Jeruzalém je ze všech měst nejsladší a nejkrásnější, pro něj jsme zapomněli na domov, na všechna strádání po cestě i na své putování. Těžce se budeme loučit s místy, jichž se dotkla noha Páně. Leží tu tolik svatých a poutních míst, že, nechť je moje tvář pokryta popelem, ne za měsíc, ale ani za celý rok je nelze obejít.“

Edice Petry Košťálové je přesvědčivá na rovině překladu a sneseného materiálu. Autorka také ukazuje, že Šimon vytvářel specifickou imaginaci jiného. Na poli komparace jeho pohledu s jinými literárními subkulturami však udělala jen několik prvních, jakkoli odvážných kroků. Zásadní však je, že samotná četba její edice vyvolá mnoho otázek. Především: můžeme specifika Šimonova cestopisu vyvozovat z jedinečného „světa arménské polské diaspory“? Co je vůbec pro arménskou kulturní identitu charakteristické a jaké světlo tato specifika vrhají na tvorbu v jiných dobových literárních komunitách? Jak ukazuje srovnání s Harantovým cestopisem, interkulturní čtení cestopisů může být velmi obohacující, obzvlášť pokud budeme sledovat kulturní transmisi (její podmínky a limity) nikoli v jednom, ale v obou či dokonce několika směrech. Dějiny interkulturní komunikace, setkávání a míjení představují obor s velkým potenciálem. Publikace jako tato mu otevírají nové cesty i v českém prostředí, takže doufejme, že se jí dostane zasloužené pozornosti.

Lucie Storchová